

† Leop. Podlogar

Železniki

Gorenjski trg Železniki leži ob Sorici v Sorški dolini, kake tri ure hoda od Škofje Loke. Razteza se po ozki dolini ob vznožju mogočnega hriba Pečane ali Rakitovca, skoraj četrte ure na dolgost. Lepa in prav zanimiva dolina je to.

V trgu prebiva bistroumno, delavno in resno, toda zadnji čas zaradi neugodnih časovnih razmer večinoma ubožno ljudstvo, ki se peča z železarstvom. Čisti, ostrí zrak, bistro vode in bližnji svetlozeleni bukovi gozdi privabijo marsikaterega odličnega izletnika v tihi gorski kraj. Pozimi je pa v tej grapi bolj žalostno. Zaradi visokih in strmih grebenov mnogo hiš skozi tri mesece ne vidi sonca.

Železniki se delijo v tri dele: Racovnik, Trnje in Gorenji konec. Hiše so večinoma zidane. Spodnji del trga nosi ime Racovnik. Na močvirnem svetu je imela svoja gnezdišča divja perutnina: divje race. Najlepši je srednji del. Tod je rastlo v starih časih samo trnje, a dandanes ga krasita dve cerkvi, župna cerkev sv. Antona puščavnika in podružnica sv. Frančiška Ksav. na Logu zraven Trnja. Gorenji konec je nastal najpozneje. Ta del in spodnji trg Racovnik sta važna zaradi velikih fužin in plavžev.

V predrimski dobi so ljudje topili rudo blizu Železnikov, kar pričajo kupi stare žlindre na Štalici. Iz neznanega vzroka so že pred prihodom Rimljanov železarstvo opustili. Rimljani tukaj niso odprli rudnikov in tudi pozneje se železarstvo dolgo časa ni razvilo. Da Rimljani tu niso imeli rudnikov, nam je v dokaz to, da se do danes ni našel noben sled o rimskem bivanju v tej okolici, tudi rimski novci se niso našli. Da se tudi poznejši tukajšnji prebivalci niso pečali z železarstvom, nam pričajo darovnice nemških cesarjev, dane brižinskim škofom. V njih se omenjajo Železnikom sosednji kraji: Selca, Luža, gora Pečana-Rakitovec; Železniki pa, ki leže tik pod Pečano, niti kak drugi kraj se tu ne omenja. Sestavljalatelj darilne

listine je ta kraj natanko poznal, ker tako jasno in določno zariše mejo loškega gospostva. Gotovo ne bi bil prezrl rudnika, ki bi se nahajal v začrtanih mejah.

Listina, izdana 23. novembra l. 973. pove, da je cesar Oton II. (973—985) na prošnjo svoje soproge Teofane in svojega nečaka, bavarskega vojvode Henrika, podaril brižinskemu škofu Abrahamu nekatere dele svoje lastnine na Kranjskem. Meja podarjenega sveta drži od izvira potoka Žabnice proti zahodu čez gorske vrhove in vmes ležeče gozde na Pečani (Boscana) in do konca ondotnih planin do tam, kjer izvira Hotaveljski potok. Ob tem potoku drži meja do mesta, kjer se ta potok izliva v Soro.

Iz te listine (Schumi, U. u. R. B. I. 12) posnemamo, da je bil ta svet prostrano gozdovje. Le tu pa tam se je nahajalo kako selo: Češenjca, Zali log in obe kmetiji »Na škovinah«, nad župnijsko cerkviyo v Železnikih. Ti dve kmetiji se nahajata zaznamovani v darilni listini brižinskega škofa Albrehta l. 1348. kot »dve kmetiji na Sorškem polju«.

Leta 1260, dne 25. julija se je zavezal brižinski škof Konrad II. (1258 do 1279) s češkim kraljem Otokarjem. Ta mu je za to podelil 26. decembra 1260. gorsko (rudarsko) pravico na vseh njegovih posestvih v Avstriji. (Dimitz, G. Kr. l. 111). Ljudstvo je napravilo topilnice po gorah, pozneje okoli l. 1340. pa so postavili laški fužinarji svoje fužine nižje ob vodi, na kraju Spodnjih Železnikov.

Iz listin l. 1348. in 1354. posnamemo, da so bili prvi železarski podjetniki Italijani. Brižinski škofi so jim dajali zemljišča, gozdne parcele in jim dovolili, da smejo postaviti svoje plavže. Zato so dobivali od njih vsako četrletje po 6 mark ali 40 fenigov. Naši ljudje so imenovali novo laško naselbino, na mestu sedanjih Spodnjih in Zgornjih Železnikov, »Lahovšec«, kar se je ohranilo do današnjega dne. Laški vpliv na tukajšnje železarstvo se pozna tudi iz mnogih krajevnih izrazov, ki so se v Železnikih udomačili, n. pr. vigenj ali vigenca (ital. igne = ogenj), klavže (chiuso = vodna zatvornica), fužina (fucina = kovačnica), škarjevec (scarco = odtok vodovoda). Tudi imena raznih žebeljev so italijanska. Vendar zasledimo poleg laških mojstrov tudi domače podjetnike. Že v 14. stoletju so omenjeni: Plavec, Nikolaj Dermot, Andrej in Jurij Rumpler, Maksimilijan Lukovec; v 16. stoletju: Marko Plavec, Andrej Breclj, Gregor Kisovec. Proti koncu 16. stoletja je Matija Notar na »Farjevem potoku« ustanovil plavž in »slovensko kladvo«, ki je okoli l. 1642. prenehalo. Tuji fužinarji so se bavili večinoma le s topljenjem rude in obdelovanjem železa. Kopanje in iskanje železne rude so prepustili kmetom iz okolice, ki so jo kopali na svojih zemljiščih in donášali v Železnike na prodaj.

Železni izdelki: žebliji, železni drogovci, žage i. dr. so šli navadno po tovorih čez Zalilog in Podbrdo proti Sv. Luciji na Tolminskem, od tu pa po Soški dolini k Sv. Ivanu pri Devinu, deloma so se prodajali tudi škofje-loškim in kranjskim trgovcem.

Škofje so obsipali Železnikarje s pravicami in svoboščinami. Vse listine se niso ohranile do danes; iz ohranjenih vemo, da so bili oproščeni mitnine in desetine. Podložni so bili sodstvu škofovega oskrbnika v Loki. Pozneje so se oprostili tudi tega. Volili so lastnega sodnika, zemljiški gospodi v Loko so plačevali letno 6 mark in 40 fenigov.

Za časa kmetjskih uporov leta 1515. so zrogovili tudi Železnikarji in pristopili k takozvani »Kmečki zvezi — ubogi gmajni«. Čeprav so ti uživali vse mogoče ugodnosti, pravice in svoboščine po milosti brižinskega škofa, so vendar zahtevali »staro pravdo«, stare pravice. Brižinski škof je bil zelo užaljen. Pisal je upornikom: »Nič nas ni za naše vlade bolj užalostilo kakor upor naših podložnikov na Kranjskem. Novih davkov ne zahteva

škof. Od teh davščin ne prejme škof nobenega vinarja. Okrbnikom je naročeno, naj ne terjajo zanj več, kakor so zahtevali njegovi predniki.« Opo-minja jih k pokorščini do cesarja, ki zahteva redno le to, kar so mu dolžni od nekdanj dajati. Železnikarji so le zahtevali stare pravice in te jim je škof vrnil, pa drugače, kakor so pričakovali. Vzel jim je to, kar so jim nekdanj njegovi predniki naklonili: zemljiške in druge svoboščine.

Kmalu nato (1517) je izdal cesar Maksimilijan v smislu centralistične uprave notranjeavstrijskih dežel poseben rudarski red, ki je povzročil glede gosposčine nad rudarskimi kraji poseben preobrat. Zemljiška gospoda je izgubila v rudarskih krajih sodno oblast nad fužinarji in rudarji. Rudarski nadsodnik je imel vso sodno oblast nad rudniki cele dežele. Ta je imel svoje podsodnike na rudarskih krajih, ki so v njegovem imenu sodili v vseh zadevah, le smrtne obsodbe niso smeli izvršiti samostojno. Ta preuredba cesarja Maksimiljana, ki jo je pokrepil še cesar Ferdinand I., je močno zadela brižinskega škofa in njegove podložnike. Na mah so prišli Železnikarji ob vse od škofov podeljene svoboščine. Škof in Železnikarji so se pritoževali pri vladi, izdalo pa ni nič. Železniki so postali (1575) deželno-knežji trg in kot fužinarski kraj podvržen odredbam rudarskega ali gorskega reda. Po starem srednjeveškem običaju je dal loški oskrbnik tudi naprej vsako leto o sv. Juriju objahati in oklicati mejo loškega gospostva. Hlapci so dajali s pokanjem bičev znamenje, kako daleč oklicujejo mejo. Železnikarji so se ob tej priliki napotili na svoje meje, da so bili priča, če se jim morda ni meja kaj premenila. Med pokanjem bičev so se oglašali tudi Železnikarji in klicali: »pika pok, pika pok, mi smo cesarjev skok, vi ste pa škofov,« kar se je ohranilo še do danes, le da je ljudstvo pozabilo na pomen tega »pikapokanja«.

Leta 1848. se je z razglašeno ustavo spremenilo v Železnikih toliko, da je pripadel trg okrajni sodniji v Škofji Loki, tržani pa so dobili namesto rudarskega sodnika župana.

V dušnopastirskem oziru so spadali Železniki prvotno pod Loko. L. 1355. je postavil loški župnik Hilprand Hak Nikolaja Kanclerja z dovoljenjem brižinskega škofa Alberta in odobrenjem oglejskega očaka v Selcah kot prvega vikarja. Železnikarjem so postala Selca zelo odročna. Nič radi niso zahajali v Selca k božji službi. Zaradi vode, snega in plazov včasih niso mogli do cerkve. Ljudstvo je bilo siromašno in slabo oblečeno. V Selcah so jih zaničevali in zasmehovali, da se niso upali več pokazati se v župni cerkvi. Prosili so za samostojno župnijo pri vladi in očaku. Očak je naročil gorenjskemu naddiakonu, kamniškemu župniku Krištofu Planklju, (1619—1626), naj zadevo preišče in sporoča. Poročal je, da Železnikarji zaradi slabih in nevarnih potov res ne morejo redno v Selca. V verskem oziru so slabo podučeni; tretjina ljudi ne zna moliti ne očenaša, ne vere. Stvar je zaspala, pa se kmalu zopet vzbudila. Leta 1620. je požar uničil Železnike. Sezidali so novo, večjo cerkev in obenem poslali prošnjo za samostojno župnijo. Selški župnik je nerad dal iz rok Železnike. Da to ljudstvo vsaj nekoliko zadovolji, je prihajal opravljat božjo službo v trg vsako tretjo ali četrto nedeljo v mesecu in tudi vsaki tretji ali četrti petek. S tem pa v Selcah niso bili zadovoljni in grozili so župniku, da se ne bo povrnil več živ v Selca, če bo hodil v Železnike.

Železnikarji so vložili 5. majnika l. 1621. novo prošnjo pri oglejskem očaku. Ker ni bilo dolgo nobenega glasu iz Vidma, se je napotil fužinar Jurij Plavec sam do očaka. Pojasnil mu je žalostne verske razmere in pripravi očaka Hermolaja Barbaro do tega, da mu je 12. februarja 1622. dal ustanovno pismo. Ljudsko izročilo ve povedati, da so Selčani Plavca pisano gledali, ko je jahal v Videm, še bolj pa, ko se je s pismom vračal domov.

Železnikarji so poklicali iz Ljubljane frančiškana z imenom Leo, za njim nekega Eleozarja. Selški župnik Andrej Wild je po svoji navadi prišel v trg, pa je našel cerkev zaprto.

Leta 1623. je 13. decembra gorenjski naddiakon Plankelj blagoslovil v trgu cerkev in pokopališče. Selški župnik je bil pripravljen priznati v trgu lokalijo, a železnikarji so se hoteli od zasovraženih Selsc popolnoma osamosvojiti. Tržan Jurij Varl je odstopil dve hiši in nekaj zemljišča za župnišče. Leta 1628. je nastopil prvi samostojni župnik Luka Varl, ki je pa zaradi sporov s selškim župnikom kmalu dal slovo železnikom. Njegov naslednik se je usedel na trdno.

Cerkev sv. Antona so zidali novo l. 1872 pod župnikom I. Mrakom, ono sv. Frančiška na Logu pa v letih 1730—35. pod župnikom P. A. Bäblom.

Trg je večkrat pogorel. Omenja se velik požar l. 1620, nadalje l. 1796. in 1797. Hudo je bil prizadet trg 30. majnika l. 1820. Leta 1822. dne 23. majnika je pogorel trg popolnoma, tudi obe cerkvi. Leta 1838. dne 15. marca in 19. februarja 1846. je trg silno trpel zaradi požara. —

S protestantovskimi zmotami je okužil tržane bivši kovorski župnik Peter Kupljenik, katerega so deželni stanovi nastavili kot predikanta v Lescah. Od tam je zahajal v železnike in nekaj prebivalcev pridobil za nove luteranske nauke. Teh so se oklenili rudniški sodniki in nekatere družine: Prezelj, Robek, Kunstelj, Papler in Varl.

Leta 1584. je moral bežati, preganjan od vlade, sodnik Andrej Gampa. Ta je odnesel največ pisem, v katerih so bile potrjene železnikarjem trške pravice. Leta 1587. dne 18. junija je prišel Kupljenik obiskat v trg bolnega luterana Felicijana Gampa. Kmetje so mu bili zagrozili, da ga zadavijo, če ga zalotijo v Selški dolini. Prišel je vseeno po skrivnih potih in padel v roke dvema loškima lovcema. Potegnila sta ga s konja, pretepla in odpeljala v Loko. Loški oskrbnik ga je dal prepeljati v Videm, kjer ga je izročil očakovemu sodišču. Kacijanarji v Begunjah so zaradi tega vložili pritožbo pri deželnih stanovih, ki so poslali pritožbo na dvor v Gradec. Ta je odgovoril, da je protestantovsko bogoslužje pač dovoljeno po gradovih, ne pa po deželi na kmetih. Vseh pritožb in nevolje je rešil vse skupaj Kupljenik, ki je med tem pobegnil iz ječe.

Ko so v 16. stoletju prišli železniki izpod gospostva brižinskega škofa pod cesarja, se tržanom ni godilo slabo. Zasloveli so daleč po svetu po železu in žeblih. Delalo se je v dveh fužinah, dveh plavžih, petih fužinicah in kovalo po mnogih vigencih pri 110 ješah. Grodlja so napravili po tri, železa po štiri tisoč centov na leto. Bariglic žebļev so izvozili vsako leto okoli štiri tisoč kosov in prinesli zanje domov do sto tisoč goldinarjev. To so bili za železnike zlati časi, od katerih ni ostalo tržanom drugega, kakor nekoliko vrojenega ponosa in nekaj spominov na boljše čase. Ko so postavili na Laškem visoko carino, posebno odkar so začeli izdelovati »dratence«, je pojenjala kupčija z kovanimi žebļi. Železarska obrt je propadala in z njo pešal tudi trg, ki je izgubil od l. 1800. polovico prebivalcev. Veliko se jih je preselilo drugam, kjer so si s pridnostjo služili svoj kruh, katerega jim je doma zmanjkovalo.

Železnikarji so v časih, ko jim je šlo dobro, dajali prav radi sinove v šolo. Nekateri so dosegli odlične službe: Anton Pfleger pl. Wartenau, c. kr. državni konferenčni svetnik. Znana je cela vrsta dvornih in sodnih odvetnikov, kakor: Gašper Levičnik, pl. Glomberg, dr. Semen, dr. Homan, dr. Eberl, dr. Crobath, dr. Globočnik i. dr. Mnogi člani rodovin Globočnikov in Levičnikov so dosegli prav odlične službe.

Dne 8. januarja 1909. je zatisnil v železnikih oči tamkajšnji nadučitelj Josip Levičnik, ki je učil v železnikih nad 65 let (1843—1908). Mnogo še

sedaj živečih Železnikarjev je hodilo k njemu v šolo. Vsi se z veliko hvaležnostjo spominjajo tega vzornega šolnika. Dva in dvajset duhovnikov je bilo njegovih učencev, na katere je bil vedno ponosen. Med njimi je bil tudi pokojni župnik in dekan v Kranju, znani domači zgodovinar, po rodu Železnikar, zlatomašnik Anton Koblar (roj. 1854., posvečen 1878.), ki je o svojem rojstnem kraju napisal mično zemljepisno-zgodovinsko sliko »Železniki« v Domu in svetu 1892., str. 271—275. Priobčeval je tudi drugod temeljite zgodovinske sestavke.

Umril je dne 9. avgusta 1928. ter imel veličasten pogreb.

A. Lebar

Potovanje zlatega hrošča

Zlati hrošček, ki je bil tako dolgo majhen, je dorastel. Imel je lepo glavico z drobnimi kratkimi rožički in svetlimi očmi, nežne nožice in krasno, zlato se lesketajočo oblekico in prav taka krilca. Nekega dne se je ogledal v ogledalcu rosne kapljice in je rekel: »Oj, kako sem lep! S svojimi zlatimi krilci lahko letim okoli in okoli zemlje in kamor bom prišel, povsod me bodo občudovali.«

In izkobacal se je iz lepe in dišeče vrtnice, kjer je bil njegov dom in se je napolil po svetu. Nekaj časa je hodil peš, potem pa je razprostrl svoja krilca in je odbrenčal v daljavo.

Najprej se je ustavil pri veliki njivi, kjer je bilo vse polno najlepših rož. »To je gotovo velika gostilna,« si je mislil. »Tu ostajajo najbrž najbogatejši potniki. To me bodo gledali in me vpraševali po mojih željah!« Zlezal je v prvi cvet, pa nikogar ni bilo, da bi ga vprašal, česa želi. Tudi v drugem in tretjem cvetu ni bilo nikogar. V četrtem cvetu pa je našel prav na dnu čebelico in jo je vprašal: »Čebelica, kaj pa delaš tu?« Čebelica mu je odgovorila: »Veš, zdaj ko je še lepo vreme, moram nabirati med, da bom imela pozimi kaj jesti.« — »Tako?« se je začudil hrošček, »mislil sem, da se lepo zabavaš in igraš kakor jaz in vsi boljši ljudje, ti pa delaš! Ne, to mi ne ugaja! Z bogom!« Odletel je dalje po svetu.

Ustavil se je ob mravljšču, kjer so mravlje prav pridno tekale sem in tja in prenašale svoje male punčke (jajčka). Hitro jih je vprašal: »Oj, mravljice! Kako lepo se igrate in kako dobro se imate!« Mravlje pa so mu odgovorile: »Oho, kaj pa misliš? To vendar ni igrača, če skrbimo za naše male in jih prenašamo na sonce, da se ogrejejo!« — »Hu, če je pa tako, potem pa kar z Bogom!« Ni mu bilo všeč, da je zopet tu naletel na delo; odletel je dalje.

Slabe volje je sedel na grm in se skril za velik list. Pa je zagledal dva ptička. Prvi je prinesel drobno slamico, drugi pa kosmič mahu; prvi zopet drobno nitko, drugi mehko peresce. Vse to sta s kljunčkom in krepeljci spletla in pritrdila med vejice. Hrošček ju vpraša: »Kako lepo se znata igrati!« Toda ptička sta mu užaljeno odgovorila: »Igrava da se? Saj vendar spletava gnezdo za najine male.« Hrošček jima ni